
**AZƏRBAYCAN TEXNİKİ UNIVERSİTETİNİN NƏZDİNDƏ
BAKİ TEXNİKİ KOLLECİ**

"HUMANİTAR ELMLƏR FƏNN BİRLİYİ"

"ÜMUMİ TARİX"

MÜHAZİRƏ MƏTNLƏRİ

(18 saat)

(ümumtəhsil qruplar üzrə, I semestr)

BAKİ-2022

MÜNDƏRİCAT

1. Qədim Misir, Mesopotamiya, İran, Hindistan və Çin.....	3-6
2. Qədim Yunanıstan və Roma.....	7-9
3. Türk dövlətləri. Ərəblər, İslam Xilafəti.....	10-12
4. Qərbi Avropa. Bizans imperiyası.....	12-14
5. Səlcuq sultanlığı və Osmanlı imperiyası. Böyük Monqol imperiyası. Qızıl Orda. Teymurilər dövləti.....	14-16
6. Səlib yürüşləri. Qərbi Avropada mərkəzləşdirilmiş dövlətlərin yaranması.....	16-17
7. Avropada reformasiya. İlk burjua respublikası İngiltərə, Fransa. ABŞ-ın yaranması.....	18-23
8. Rusiya dövləti. Osmanlı dövləti.....	23-25
9. Hindistan və Çin.....	26-29

Mövzu 1. Qədim Misir, Mesopotamiya, İran, Hindistan və Çin

TARİX- yunan sözü olub, “istoriya” sözündən götürülüb, mənası hadisələr haqqında elm deməkdir. Tarix keçmişdə insanların necə yaşadıklarını, onların həyatında hansı hadisələrin baş verdiyini öyrənən elmdir. İnsan cəmiyyətinin tarixi 4 dövrə ayrılır: Qədim dünya, Orta əsrlər, Yeni və Müasir-Ən yeni tarix.

Qədim dünya tarixi ən qədim zamanlardan bizim eramızın V əsrinədək olan mərhələni əhatə edir. Cəmiyyətin inkişafında ilkin mərhələ ibtidai icma quruluşu adlanır. İbtidai icma quruluşu 3 dövrə ayrılır: Daş, Tunc, Dəmir dövrləri.

Qədim Misir

Misir- Şimal-Şərqi Afrikada yerləşir. Ərazisindən Nil çayı axır. E.ə V əsrdə yaşamış qədim yunan tarixçisi Herodot Misiri “Nilin töhfəsi” adlandırmışdı. Misirlilərin əsas məşğuliyyəti əkinçilik idi. Misirdə əvvəllər 40-a yaxın dövlət mövcud idi. E.ə IV minilliyin ortalarında Nil çayı ətrafında iki dövlət-Yuxarı (Cənubi) Misir və Aşağı (Şimali) Misir dövlətləri formalaşdı. E.ə 3000-ci ildə Yuxarı Misir hökmdarı Mina Aşağı Misirə qalib gələrək ölkəni vahid dövlət halında birləşdirdi. Memfis şəhəri onun paytaxtı seçildi. Qədim Misirdə hökmdarı firon (böyük ev-saray) adlandırırdılar. Baş vəzir çati adlanırdı. Qulları “canlı ölümlər” adlandırırdılar. Qədim Misirin 3000 illik dövlətçilik tarixi Qədim, Orta və Yeni şahlıq dövrlərinə bölünür. E.ə 525-ci ildə Əhəməni dövləti Misiri işğal edib öz əyalətinə çevirdi.

Mesopotamiya

Mesopotamiya- Fərat və Dəclə çayları arasında yerləşir. Ona görə İkiçayarası adlanır. Şumerlər Mesopotamiyaya e.ə VII-VI minilliklərdə gəlmişlər. Onlar mənşəcə türk idilər. Şumer şəhərlərini en adlı kahinlər idarə edirdi. Şumerlərin ilk şəhəri Eredü e.ə IV minilliyin sonunda meydana gəlmişdir. Daha sonra Ur, Uruk, Laqaş, Kiş, Nippur və s. şəhərlər yaranmışdır. E.ə IV minilliyin sonunda Uruk şəhərində

şumerlərin ilk yazıları-piktoqramlar (şəkli yazı) yaranmışdı. Tarixdə ilk dəfə mixi yazı sistemini şumerlər yaratmışlar.

Babil Fərat çayı sahilində yerləşirdi. Şəhərin adı şumer dilində kadinqir yəni “Tanrının qapısı” adlanırdı. E.ə 1894-cü ildə Babil şəhəri dövlətə çevrildi. Dövlətin əsası amorey tayfa başçısı Sumuabum tərəfindən qoyulmuşdu. Hammurapinin hakimiyyət dövrü (e.ə 1792-1750) Babil dövlətinin ən qüdrətli dövrü olmuşdur. O bütün İkiçayarasını birləşdirdi və ölkə Babilistan adlandı. O bütün ölkə üçün vahid qanunlar külliyyatı Hammurapi qanunnaməsi tərtib etdi. Qanunnamə akkad dilində yazılmışdı. E.ə I minillikdə Aşşur dövləti Babili öz dövlətinə birləşdirdi. Aşşur dövlətinin süqutundan sonra Babildə Yeni Şahlıq dövrü başladı (e.ə 626-539 Nabupalasar). E.ə 539-cu ildə Əhəməni hökmdarı II Kir Babilin bir dövlət kimi varlığına son qoydu.

İran

E.ə II minillikdə Avropadan şərqə hərəkət edən xalqlar arasında ari tayfaları da olmuşdur. Hind və fars xalqları ari tayfalarının varisləri sayılır. İrandilli tayfalardan biri də farslar idi. Farsların adı ilk dəfə e.ə IX əsrdə Aşşur yazılarında çəkilir. E.ə VIII əsrin sonlarında fars tayfalarının ittifaqı yaranır və Əhəmən adlı şəxs ittifaqın başçısı seçilir. İttifaqın mərkəzi Pasarqad olur. E.ə 550-ci ildə Əhəmənilər nəslindən olan II Kir özünü Midiya dövlətinin hökmdarı elan etsə də əslində tarixdə yeni Əhəməni fars dövlətini yaratdı. Ekabatan paytaxt oldu. E.ə 530-cu ildə II Kir massaget tayfaları üzərinə yürüş etdi. Massaget hökmdarı Tomiris döyüşdə Kiri öldürdü. Əhəməni imperiyasının ən qüdrətli dövrü I Daranın hakimiyyəti dövrüdür (e.ə.522-486). I Dara bir çox islahatlar keçirdi. Sərhədləri möhkəmləndirdi. Vahid vergi sistemi yaradıldı. Əsas pul vahidi darik idi. Yeni paytaxt Parsa şəhəri salındı. I Daranın dövründə Yunan-İran müharibəsi başladı.(e.ə 500-449) Müharibəyə səbəb Kiçik Asiyada yerləşən yunan şəhərlərinin üsyana qalxması oldu. E.ə 490-cı ildə Marafon döyüşündə İran məğlub oldu. I Daranın dünyanı fəth etmək arzusu puç oldu. E.ə 331-ci ildə Makedoniyalı İsgəndərlə sonuncu Əhəməni şahı III Daranın orduları arasında Qavqamela döyüşü oldu. III Dara öldürüldü. E.ə 330-cu ildə Əhəməni dövləti süqut etdi.

Hindistan

Hindistan Cənubi Asiyada yerləşir. Ərazisindən Hind və Qanq çayları axır.E.ə III minilliyin I yarısında Hindistanda şəhərlər yaranmışdır. Onların arasında ərazisinə görə ən böyüyü Harappa şəhəri idi.E.ə II minilliyin II yarısında köçəri ari tayfaları Hindistana gəlir. Nəticədə yerli əhali ilə onlar qaynayıb-qarışmış və hind xalqı yaranmışdır. Hinduizm dini yaranmışdır. Hinduizmin müqəddəs qanunlar toplusu”Veda” adlanır (biliklər müdriklik deməkdir). Qulları “yad” “düşmən” adlandırırdılar. Tayfa başçıları racələr idi. E.əXII-XI əsrlərdə Hindistanda 4 əsas kasta var idi. Kasta dəyişməyən irsi hüquq və vəzifələri olan insan təbəqələridir:

1. Brahmanlar-kahinlər
2. Kşatri-döyüşçülər
3. Vayşi-icmaçı kəndlilər
4. Şudra-ən kasıb asılı insanlar nökörlər

E.ə I minillikdə Hindistanda dövlət yarandı. E.ə VI əsrdə I Dara Hindistanı Əhəməni dövlətinə birləşdirdi. E.ə 327-ci ildə Makedoniyalı İsgəndər Hindistana yürüş etdi və Hind çayı hövzəsindəki əraziləri özünə tabe etdi.E.ə III əsrin II yarısında Mauriya sülaləsinin hökmdarı Aşoka Hindistanı vahid dövlətdə birləşdirdi. E.ə 180-ci ildə Mauriya sülaləsinin hakimiyyətinə son qoyuldu. Hindistan ayrı-ayrı dövlətlərə parçalandı. Hindlilərin etiqadları və dünyagörüşləri “Mahabharata” və “Ramayana” poemalarında toplanmışdır. Qautama ilə bağlı olan yeni din buddizm adlanır.Hindistan şahmat oyununun vətənidir. Hindlilər sadə hesab qaydası yaratmışlar. Hind rəqəmləri Avropada ərəb rəqəmləri kimi tanınır.

Çin

Çin sözü Sin sülaləsinin adı ilə bağlıdır. Dağlıq ölkədir, ərazisindən Xuanxe və Yantsızı çayları axır. Xuanxe tez-tez daşdığı üçün onu “Çinin bəlası” ,“min fəlakət çayı” adlandırırlar. E.ə I minilliyin ortalarında Altay dağlarının ətəklərində Çindən şimalda yaşayan köçəri hun tayfaları daha da qüvvətləndi. E.ə 220-ci ildə Teoman Böyük Hun dövlətini yaratdı. O Çinə yürüşlərə başladı. Bu dövrdə Çində “vuruşan

padşahlıqlar” dövrü başa çatmış və Sin Şixuandi ölkəni birləşdirmişdi. Çin hökmdarı hun hücumlarının qarşısını almaq üçün Böyük Çin səddini tikdirdi. E.ə 209-cu ildə Mete xan Böyük Hun dövlətində hakimiyyətə gəldi və özünü tanhu elan etdi (hökmdar, xaqan). O 35 il hakimiyyətdə qaldı. E.ə 200-cü ildə Mete xaqan Çinə yürüş etdi və Çin hökmdarı ağır şərtlərlə müqavilə imzaladı.

Çində ipəkçilik mühüm yer tuturdu. E.ə IV-III əsrləri Çində vuruşan padşahlıqlar dövrü adlandırırlar. E.ə 221-ci ildə Sin Şixuandi özünü Birinci Sin hökmdarı elan etdi. 1974-cü ildə arxeoloqlar Sin Şixuandinin məqbərəsini aşkar etdilər. E.ə III əsrin sonlarında Çində Xan sülaləsi hakimiyyətə gəldi. 400 il hökmranlıq etdi. E.ə II əsrin sonlarında Çindən Şimali Afrika və İspaniyayadək çox böyük məsafədə ticarət yolları uzanırdı. Bu yolla uzaq ölkələrə əsasən ipək daşındığından onu Böyük İpək Yolu adlandırırlar.

Eramızın I əsrinin əvvəllərində Çində “Qırmızıqaşlılar” üsyanı baş verdi. Üsyançılar başqalarından fərqlənmək üçün qaşlarına qırmızı rəng çəkmişdilər. Üsyan amansızlıqla yatırıldı. Eramızın 184-cü ilində “Sarısarıqlılar” üsyanı baş verdi. Başlarına sarı sarıq bağlayan üsyançılara Çjan qardaşları başçılıq edirdi. Üsyan 20 il davam etdi. Məğlub olmasına baxmayaraq padşah hakimiyyətini və quldarların hökmranlığını sarsıtdı. Xan sülaləsinin hakimiyyəti tezliklə devrildi və Çində quldarlıq quruluşu dağıldı.

Qədim Çində mədəniyyət yüksək inkişaf etmişdi. Çin yazısı heroqlif adlanır bambuk lövhələr üzərində yazılırdı. E.ə.105-ci ildə parça ağac qabığı və bambukdan kağız hazırlandı. Çay ilk dəfə Çində becərilmişdi. İlk dəfə kompasdan istifadə etmişlər. E.ə. II əsrin sonu- I əsrin əvvəlində bütün ölkəni gəzən Sıma Tısyen topladığı məlumatlar əsasında “Tarixi qeydlər” kitabını yazmışdır. Kun-Sui tərəfindən Konfutsi təlimi yaradılmışdır. Bu təlim imperatorun hakimiyyətini və ona sözsüz itaətkarlığı təbliğ edirdi. “Bilici” adı almaq üçün Konfutsi təlimindən imtahan vermək lazım idi.

Mövzu 2. Qədim Yunanıstan və Roma

Qədim Yunanıstan

Yunanıstan Şimal, Orta və Cənub olmaqla 3 hissəyə ayrılır. Cənubi Yunanıstan Peloponnes adlanır. Avropada ən qədim dövlət e.ə. III-II minilliklərdə Yunanıstanın cənubunda yerləşən Krit adasında yaranmışdır. E.ə.VIII-VI əsrlərdə Yunanıstanda şəhər-dövlətlər –polislər yarandı. Afina şəhəri e.ə.II minillikdə Attika vilayətində salınmışdır. E.ə.VIII-VI əsrlərdə Afina quldarlıq dövləti yarandı. Burada varlı təbəqəni aristokratlar yoxsul təbəqəni demos adlandırırdılar. E.ə. 621-ci ildə hakim Drakon Afinada olduqca sərt qanunlar qəbul etdi. E.ə. 594-cü ildə hakim Solon demosla aristokratları barışdıran islahat keçirdi. İslahata görə:

1. Kəndlilərin bütün köhnə borcları ləğv olunurdu;
2. Borca görə qul edilən afinalılar azad edilirdi;
3. Gələcəkdə borcunu ödəyə bilməyən kəndlilərin qula çevrilməsi qadağan edildi;
4. Dövlət qul kimi xarici ölkələrə satılmış afinalıları satın alaraq vətənə qaytardı;
5. Attikada doğulmuş Afinanın yerli sakini olan bütün kişilər vətəndaş hüququ aldı və s.

E.ə. VIII-VI əsrlərdə Sparta quldar dövləti yarandı. Sparta və Afina Yunanıstanın ən böyük şəhər- dövlətləri idi.

Yunan-İran müharibəsi (e.ə.500-449)

E.ə. 500-cü ildə İran şahı I Dara Aralıq dənizi sahillərində və Egey dənizi adalarında yunanları məğlub edərək Balkan yarımadasına hücum etdi. E.ə.490-cı ildə Miltiadin başçılıq etdiyi yunanlar Orta Yunanıstanda yerləşən Marafon düzündə İran ordusunu məğlubiyyətə uğratdılar. E.ə.480-ci ildə Fermopil döyüşündə İran qələbə çaldı. E.ə. 480-ci ildə Salamin dəniz vuruşmasında yunanlar qalib gəldi. E.ə. 479-cu ildə Plateya döyüşündə yunanlar qalib gəldi. Yunan-İran müharibəsi öz azadlığını müdafiə edən Yunanıstanın qələbəsi ilə başa çatdı. E.ə. 449-cu ildə bağlanan sülh

müqaviləsinin şərtlərinə görə İran Miletin Egey dənizi adalarında və Kiçik Asiyada olan yunan şəhərlərinin müstəqilliyini tanıdı.

Qədim Roma

Qədim Roma - əvvəlcə şəhər-dövlət, sonralar(təxmini e.ə. III əsrin sonundan) Avropanın qərb və cənub-şərq hissələrinin, Kiçik Asiyanın, Şimali Afrika sahilinin, Suriya və Fələstinin daxil olduğu dövlət. Rəvayətə görə, Roma şəhəri e.ə. 754/753-cü ildə Eneyin varisləri Romul və Rem tərəfindən salınmışdır. Amma bu dövlətə ad qoyulanda 2 qardaş arasında mübahisə yaranır və Romul Remi öldürür. Ən sonda ölkənin adı Roma olur. Romanın tarixi ənənəvi olaraq üç dövrə bölünür: çarlıq (e.ə. 754/753-e.ə. 510/509), respublika (e.ə. 510/509-e.ə. 30 və ya 27), imperiya və ya prinsipat dövrü (e.ə. 30 və ya 27-eramızın 193 ili) və dominat. Roma dövlətinin tarixində ordu böyük rol oynamışdır.

Respublikada keçmiş çar səlahiyyətini hər il seçilən iki vəzifəli şəxs (əvvəlcə pretorlar, sonra konsullar) icra edirdi. Ali hakimiyyət orqanı formal olaraq xalq məclisi sayılsa da, əslində dövlətin idarəsində aparıcı rol senata məxsus idi. Senat maliyyə, dövlət əmlakı, xarici siyasət və hərbi işlərə baxırdı. İcraedici orqanlar magistratlar idi. E.ə. 5 əsrdə Roma yeni ərazilər əldə etmək uğrunda yaxın qonşuları olan etrusklar, latınlar və başqa tayfalarda müharibələr aparırdı. Qalların hücumundan (e.ə. 390 və ya 387) sonra plebeylər ilə patrisilər arasında sosial mübarizə kəskinləşdi. E.ə. 326 ildə borc köləliyi ləğv edildi. E.ə. 4 əsrin ortalarında qazandığı qələbələr nəticəsində Roma Orta İtaliyada güclü dövlətinə çevrildi. Onun latınlar (e.ə. 340-338), samnitlər, Epir çarı Pirr üzərində (e.ə. 280-275) qələbələri ilə Apennin yarımadasının 200 il davam edən işğalı başa çatdı. Romaya tabe olan tayfaların federasiyası yarandı. Daxili işlərində isə diktator Hortenzinin verdiyi qanundan (e.ə. 237) sonra plebeylərin triblər üzrə qəbul etdikləri qərarlar qanun qüvvəsi aldı və onları senatın bəyənməsinə ehtiyac qalmadı.

Pun müharibələri (e.ə. 264-146, adı punlardan, yəni karfagenlilərdən gəlir) — Karfagenlə Qədim Roma arasında əvvəlcə Siciliyada, sonra Aralıq dənizinin bütün qərb sahilində hökmranlıq uğrunda müharibələr. 1-ci Pun müharibəsi (e.ə. 264-241)

Siciliya uğrunda aparılırdı. Romalılar dənizdə bir sıra qələbələr (e.ə. 260, 256, 251, 241) qazandılar. E.ə. 241 ildə Roma Siciliyanı (Sirakuza və ətrafından başqa) və bəzi adaları, sonra isə Sardiniya və Korsikanı ələ keçirdi. 2-ci Pun müharibəsi (e.ə. 218-201) Karfagenin qisas cəhdindən doğmuşdu. E.ə. 218 ildə Hannibalın ordusu Alpi keçirdi və Po dərəsinə daxil oldu. Trazimen gölü (e.ə. 217) və Kann (e.ə. 216) yaxınlığındakı vuruşmalarda Roma ordusu darmadağın edildi. E.ə. 212 ildən romalılar təşəbbüsü ələ keçirdilər. Metavr çayı yaxınlığında (e.ə. 207) qələbə qazanan romalılar Zama yaxınlığındakı həlledici vuruşmada Hannibalın ordusunu darmadağın etdilər (e.ə. 202). E.ə. 201 ildə bağlanmış müqaviləyə görə Karfagen Afrikadakı ərazisi ilə kifayətləndi, donanmadan məhrum oldu, böyük təzminat verməyə məcbur edildi. 3-cü Pun müharibəsində (e.ə. 149-146) Karfagen məğlub oldu və dağıldı (e.ə. 146), sakinləri isə kölə kimi satıldı. Pun müharibələr nəticəsində Roma Aralıq dənizinin ən güclü dövlətinə çevrildi.

İtaliyada hakimiyyətini möhkəmləndirən Roma Aralıq dənizinin qərbində Karfagenlə mübarizəyə girişdi. Pun müharibələrində (e.ə. 264-241, 218-201, 149-146) Roma Karfageni məhv edib Aralıq dənizinin qərbində hegemonluğu ələ keçirdikdən sonra Balkan yarımadasına və Asiyaya doğru irəlilədi. E.ə. 2 əsrin ortalarında Aralıq dənizi sahilinin bir çox ərazisi Roma tərkibinə qatıldı və Roma əyalətləri yarandı. Lakin sinfi ziddiyyətlərin hədsiz kəskinləşməsi böyük üsyanlara - Siciliyada qul üsyanlarına və Kiçik Asiyada Aristonikin üsyanına səbəb olmuşdu. Kəndlilərin torpaq uğrunda mübarizəsinə Qrakx qardaşları başçılıq etdilər. E.ə. 133 ildə xalq yığıncağı ictimai torpaqların tutulmasını məhdudlaşdırmaq haqqında qanun qəbul etdi. Siyasi qruplaşmalar - optimatlar ilə populyarlar arasında silahlı mübarizə şiddətləndi.

Mövzu3. Türk dövlətləri. Ərəblər, İslam Xilafəti

TÜRK DÖVLƏTLƏRİ

IV əsrin 70-ci illərində _Ural dağlarından Dunay çayınadək əraziləri ələ keçirən hunlar Avropada öz dövlətlərini qurdular. Tarixi ədəbiyyatda bu dövlət Avropa və ya Qərbi Hun dövləti adını aldı. Pannoniya vilayəti (Macarıstan) onun mərkəzinə

çevrildi. Avropa Hun dövlətinin ən qüdrətli hökmdarı Atilla (434-453) olmuşdur. Onun dövründə türklərlə yanaşı, Hun hakimiyyəti altında 45-ə yaxın tayfa (almanlar, slavyanlar, alanlar və b) birləşmişdi. Bumin Çinlə ittifaq bağlayıb 552-ci ildə avarları məğlub etdi və paytaxtı Ötükən olan Göytürk dövlətinin əsasını qoydu.

GÖYTÜRK DÖVLƏTİ. “El xaqanı” titulu qəbul edən Buminin hakimiyyəti uzun sürmədi. Onun ölümündən sonra oğlu Muğan (553-572) xaqan seçildi. O, şərqə və qərbə doğru bir neçə uğurlu yürüş təşkil etdi. Nəticədə xaqanlığın ərazisi şərqdə Sarı dənizdən qərbdə Don çayına qədər genişləndi və 10 milyon kvadrat kilometrə çatdı. 682-ci ildə göytürklər Çin orduları üzərində parlaq qələbə qazandılar. Qutluq azad edilən Ötükəndə xaqan elan olundu. Xalq ona “iltəriş”, yəni “Elin xilaskarı” adını verdi. Tarixdə İkinci Göytürk xaqanlığı (682-744) yarandı. Göytürk dövlətində qayda-qanunu daha da möhkəmləndirməyə çalışan gənc sərəkərdə Kül Tigin 716-cı ildə hakimiyyəti ələ alıb qardaşı Bilgəni taxta oturtdu. Özü ordu başçısı, 70 yaşlı Tonyukuk isə baş vəzir təyin olundu. VIII əsrin 30-cu illərində bir-birinin ardınca Tonyukuk, Kül Tigin və Bilgə xaqanın ölümü İkinci Göytürk dövlətinin sarsıtdı. Ölkəni üsyanlar bürüdü. Sonuncu Göytürk hökmdarı 744-cü ildə uyğurlarla döyüşdə həlak oldu. Böyük Çöldə iki yüz ilədək (552-744) dalğalanan qurdbaşlı bayraq endirildi.

İlk Göytürk xaqanlığının süqutundan sonra Şərqi Avropada iki yeni dövlət- Bulqar və Xəzər xaqanlıqları yarandı. Xəzər xaqanlığı Şərqi Avropada ilk və ən uzunömürlü feodal dövlətlərindən biri idi. Onu yalnız Aşina nəslindən olan xaqan idarə edə bilərdi. Xəzərlər özlərini göytürklərin varisi sayır və onların itirilmiş qüdrətini bərpa etməyə çalışırdılar. 680-ci ildə ölkənin hüduqları Volqa sahilərindən Dneprə, Kiyevdən Sulak çayınadək uzanırdı. Dini pərakəndəlik və daxili çəkişmələr Xəzər xaqanlığını zəiflətdi. X əsrdə o artıq özünü müdafiə etmək iqtidarında deyildi. Bundan istifadə edən Kiyev knyazı Svyatoslav 965-ci ildə böyük qoşunla xəzərlər üzərinə yürüş edib onların zəngin şəhərlərini xarabalığa çevirdi. Xaqanlıq süqut etdi. 962-ci ildə Qəznə şəhərini və onun ətrafındakı qalaları ələ keçirib Qəznəvilər dövlətinin əsasını qoydu.

QƏZNƏVİLƏR DÖVLƏTİ

Sultan Mahmudun dövründə (998-1030) dövlət daha da gücləndi. Bir sıra Samani əyalətləri və Əfqanıstan Qəznəli torpaqlarına birləşdirildi. Sultan Mahmud 1000-1026-cı illərdə Hindistana 17 dəfə yürüş edib., şimal-qərbi Hindistanı ələ keçirdi. Sultan Məsudun dövründə (1030-1041) Qəznəlilər dövləti zəiflədi. Səlcuq türkləri Nişapuru (1038) tutdu və 1040-cı ildə Mərv yaxınlığında, Dəndənəkan qalası önündə Sultan Məsudun qoşunlarını ağır məğlubiyyətə uğratdılar. Türk mənşəli gurlu tayfaları Qəznə şəhərini tutanda qəznəlilər hund şəhəri Lahoru özlərinə yeni paytaxt seçdilər. Lakin, gurlular 1187-ci ildə onu da ələ keçirdilər. Qəznəlilər dövləti süqut etdi.

ƏRƏBLƏR. İSLAM XİLAFƏTİ

İslam dininin banisi Məkkə sakini Məhəmməd (570-632) olmuşdur. Məhəmməd peyğəmbər əfsanəvi deyil, tarixi şəxsiyyətdir. O, 570-ci ildə Məkkədə doğulmuş, hələ uşaq ikən atası Abdullanı və anası Əminəni itirmişdi. Məhəmmədin tərbiyəsi ilə əvvəlcə babası, sonralar əmisi məşğul olmuşdu. Müsəlmanların müqəddəs kitabı “Qurani Kərim”dir. Məhəmməd peyğəmbər 622-ci ildə öz tərəfdarları ilə Məkkədən Yəribə köçməli olur. Müsəlmanların “hicrət” (köçmə) adlandırdıqları bu hadisə ilə həm də islam təqviminin başlanğıcı qoyulurdu. Özünün başlıca vəzifəsinin yerinə yetirən Peyğəmbər 632-ci ildə dünyasını dəyişdi. Onun işini xəlifələr (“müavinlər”) davam etdirdilər. Seçki yolu ilə hakimiyyətə gələn ilk dörd xəlifə müsəlmanlar arasında böyük hörmətlə yad edilir və “düzgün yola gedən”, “insaflı” adını daşıyırdılar. Onların dövründə islam dünya dini səviyyəsinə qalxdı və möhkəmləndi. İlk xəlifələrin dövründə ərəblər qonşu ölkələr üzərində aramsız yürüşlərə başladılar. Yüngül atlı dəstələrdən ibarət ərəb qoşunu qısa müddətdə Suriya, Fələstin və Misiri fəth etdi. Beləliklə, VII əsrdə və VIII əsrin birinci yarısında qalibiyyətli müharibələr nəticəsində yeni imperiya – Ərəb xilafəti yarandı. Onun sərhədləri Atlantik okeanı sahillərindən Çin və Hindistana qədər uzanırdı. Əməvilər dövründə (661-750) paytaxt Mədinədən Dəməşqə köçürülmüşdü. Xalqın Əməvilərə qarşı narazılığından istifadə edən Abbasilər 750-ci ildə onların ağalığına son qoydu. Paytaxt Bağdad şəhərinə köçürüldü. (750-1258 Abbasilərin hakimiyyəti)

Ərəb xilafətinin parçalanması İspaniyadan başladı. 756-cı ildə burada müstəqil Kordova xilafəti yarandı. IX əsrdə Misir, Mərkəzi Asiya, İran və Əfqanıstan Xilafətdən ayrıldı. Xəlifənin tabeliyində təkcə Ərəbistan və Mesopotamiya torpaqları qaldı. XI əsrin ortalarında səlcuq türkləri bu ərazilərə yürüş etməyə başladılar və 1055-ci ildə Bağdadı tutdular. Abbasi xəlifələri səlcuq sultanından asılı vəziyyətə düşdülər. Xəlifə yalnız dini hakimiyyətini saxlaya bildi. Bləliklə, Ərəb xilafəti daxili çəkişmələr, iri feodalların geclənməsi və ayrı-ayrı xalqların azadlıq mübarizəsi nəticəsində dağıldı. XIII əsrin ortalarında Bağdadı tutan monqollar sonuncu Abbasi xəlifəsini taxtdan salıb Xilafətin varlığına son qoydular.

Mövzu4. Qərbi Avropa. Bizans imperiyası

QƏRBİ AVROPA. FRANK DÖVLƏTİ

486-cı ildə Suasson yaxınlığında baş verən döyüşdə Qalliyadakı keçmiş Roma canişinin qoşunlarını məğlubiyyətə uğratdılar. Xlodviqin işğallarını asanlaşdıran başlıca amil yerli əhalinin Roma hakimiyyətinə mənfi münasibəti ilə bağlı idi. Xlodviq yerli əhalinin etiqad etdiyi xristianlıq dinini qəbul etdi. O daha sonra digər frank tayfalarını öz hakimiyyəti altında birləşdirdi. Frankların ictimai quruluşunu öyrənmək üçün VI əsrin əvvəlində Xlodviqin göstərişi ilə latın dilində tərtib olunmuş və sonrakı krallar tərəfindən mətninə qismən əlavələr edilmiş «Salik qanunları» mühüm mənbədir. VII əsrin sonlarında iri torpaq sahibi olan canişinlərdən biri bütün ölkə ərazisini öz hakimiyyəti altında birləşdirməyə nail oldu. IX əsrdə Frank krallığında feodal quruluşunun əsasları qəti bərqərar oldu. VIII əsrin əvvəllərində iri torpaq sahibkarları və onlardan asılı olan kəndli təbəqələri formalaşdı.

Karl Martell 732-ci ildə Puatye döyüşündə Qalliyanın cənubuna soxularaq Frank dövləti üçün ciddi təhlükə yaradan ərəb qoşunları üzərində qələbə qazandıqdan sonra hərbi islahat keçirdi. Qoşun, əsasən, feodal süvari dəstələrindən təşkil edildi. Onun varisi Gödək Pipin 751 –ci ildə papanın razılığı ilə paytaxt Suassonda kral elan olundu.

Frank dövlətinin ən qüdrətli çağı Böyük Kralın(Karl) (768-714) dövrünə təsadüf edir. O, İspaniyada ərəblərlə mübarizə apararaq kiçik bir ərazini ələ keçirdi və İtaliyaya uğurlu yürüş etdi. Böyük Kralın ölümündən sonra taxta çıxan varisi ali hakimiyyəti özündə saxlayaraq imperiyanı üç oğlunun idarəçiliyinə bölmüşdü. Ara müharibələri 843-cü ildə imperiyanın üç qardaş arasında Verdendə imzaladıqları müqavilə ilə rəsmən bölüşdürülməsi ilə nəticələndi.

BİZANS İMPERİYASI (395-1453)

Şərqi Roma imperiyasının müstəqil dövlət kimi formalaşmasında Roma imperatoru I Feodosinin 395-ci il qərarı həlledici rol oynadı. Avropa səlibçilərinin zərbələri altında XIII əsrin əvvəllərində bir müddət mövcudluğunu itirmiş imperiya yenidən bərpa olunaraq əvvəlki qüdrətini qaytarmağa çalışırdı. «Xalqların böyük köçü»ndə iştirak edən slavyanlar yalnız bir neçə əsr sonra öz dövlətlərini yaratmağa başladılar. Bizanslılar öz dövlətlərini «Romeya (Roma) imperiyası» adlandırırdılar. Burada yunan əhalisi çoxluq təşkil etdiyinə görə Qərbi Avropada onu Yunan imperiyası kimi qəbul edirdilər. Paytaxt Konstantinopol əvvəllər Vizanti adlanmış məskənin yerindəsalınmışdı.

İmperator Yüsitinianın (527-565) dövründə Şərqi Roma imperiyası qüdrətli çağlarını yaşayırdı. Onu dövründə inşa olunmuş Müqəddəs Sofiya məbədi Bizans imperiyasının«qızıl əsri»nin rəmzi hesab olunur. 532-ci ildə vergilərin ağırlığı, hakimiyyətin təzyiqləri, imperatorun apardığı kilsə siyasətinə qarşı narazılıqlar Konstantinopol əhalisinin «Nika» (qalib gəl) üsyanına səbəb oldu. Üsyan amansızlıqla yatırıldı və 30 minə yaxın üsyançı öldürüldü. Bizansın idarəçiləri özlərini Roma İmperatorluğunun gerçək mirasçıları olaraq qəbul etdilər, lakin başqa tərəfdən də Roma ilə əlaqələrini də davam etdirdilər. Qərbi Roma İmperatorluğu kiçik dövlətlərə ayrılıb parçalanarkən, Bizans İmperatorluğu bütünlüyünü qorumağı bacardı. Beləliklə Bizans İmperatorluğu, klassik yunan və romasivilizasiyalarının son mərkəzi oldu.

Osmanlı İmperiyasının işğallarından sonra Bizans İmperiyasının əlində demək olar ki, təkə İstanbul qalmışdı. 1453-cü ildə Fateh Sultan Mehmedin İstanbulu fəth

etməsindən sonra Bizans İmperiyası tamamilə dağıldı. (Konstantinopolun fəthi). Bizans imperiyasının sahəsində ilk xaç yürüşü olmuşdur.

Mövzu5. Səlcuq sultanlığı və Osmanlı imperiyası. Böyük Monqol imperiyası. Qızıl Orda. Teymurilər dövləti

SƏLCUQ SULTANLIĞI VƏ OSMANLI IMPERİYASI

1038-ci ildə səlcuqlar hücumla keçərək Xorasanı tutdular və böyük imperiyanın əsasını qoydular. Bununla barışmayan Qəznəli Toğrul bəy hökmdarı Sultan Məsud 1040-cı ildə Mərvə tərəf irəlilədi. Toğrul bəy rəqibini qabaqlayaraq Mərv şəhərini tutdu. Bununla da o, Qəznəliyə şəhərdə yerləşən böyük qida ehtiyatları və su mənbələrindən məhrum etdi. Yaranmış vəziyyət Sultan Məsudu Dəndənəkan qalasına geri çəkilməyə məcbur etdi. Sultan Məsud özü də bilmədən onun üçün qurulmuş tələyə və burada Səlcuqlar tərəfindən darmadağın edildi. Bundan sonra Toğrul bəy sultan titulu qəbul etdi. Sultan I Toğrulun uğurları Bağdad xəlifəsi tərəfindən də tanındı. 1055-ci ildə I Toğrulun belinə şəxsən iki qılınc bağlayan xəlifə onu «Şərqi və Qərbi hökmdarı» elan etdi. Bu zamandan etibarən islam dünyasında siyasi hakimiyyət ərəb sülalələrindən oğuz türklərinin əlinə keçdi. 1157-ci ildə Böyük Səlcuq imperiyası süqut etdi. illər keçdi və onun qalıqları üzərində yeni türk imperiyası yarandı. 1299-cu ildə Qayı boyunun başçısı Osman bəy Konya sultanlığına zərbə vuraraq Osmanlı dövlətinin əsasını qoydu. Osmanlı sülaləsindən sultan titulu qəbul edən ilk hökmdar I Murad oldu. O, 1361-ci ildə Ədirnəni tutdu, bir ildən sonra şəhəri dövlətin paytaxtı elan etdi. Güclənmiş sultanlıq qısa müddət ərzində Bizansı, Bolqarıstanı və Serbiyanı özündən asılı vəziyyətə saldı.

1389-cu ildə Osmanlılarla serblər arasında Kosova döyüşü baş verdi. Döyüş zamanı I Murad serb knyazlarından biri tərəfindən xəncəsinə öldürüldü. 1453-cü il mayın

29-da iki aylıq mühasirədən sonra II Mehmetin qoşunları Konstantinopola daxil oldu. Bizans imperiyası süqut etdi.

BÖYÜK MONQOL İMPERİYASI.QIZIL ORDU

1206-cı ildə Onon çayının vadisində keçirilən qurultay Temurçini böyük böyük xan elan etdi və ona «Tanrı tərəfindən göndərilən xan» mənasını daşıyan Çingiz xan adını verdi. Hamı «Böyük Yasa» adlanan qanunlar toplusuna riayət etməyə and içdi. Toplu yarlıklar (əmrilər), yasaqlar (qanunlar) və biliklərdən (Çingiz xanın nəsihətləri) ibarət idi. 1211-ci ildə Çingiz xan çjurçen işğalçıları tərəfindən yaradılmış Tsin imperiyası yerləşən Şimali Çinə hərəkət etdi. Imperiya monqollara qarşı bir milyonluq ordu çıxara bilirdi. Lakin, Çingiz xan bunu qabaqcadan nəzərdə tutaraq çjurçenlərin hakimiyyəti altında qalan bu ölkənin sabiq hökmdarları olan kidan tayfalarının üsyanını təşkil etdi. Muharibə 4 il davam etdi və 1215-ci ildə Cundun (indiki Pekin) tutulması ilə nəticələndi. Şimali Çinin fəthi monqollar üçün tək-cə maddi qənimətlə nəticələnmədi. Onlar Çinin dövlət quruluşu ilə tanış oldular və bu da Çingiz xanın hakimiyyətini möhkəmləndirdi. 1380-ci ildə Kulikovo çölündə rus ordusu sərkərdə Mamayın başçılıq etdiyi monqol ordusuna qalib gəldi. Lakin tam qələbəyə qədər hələ uzun yol var idi. 1382-ci ildə Toxtamış xan Moskvanı dağıdaraq rus knyazlarını yenidən itaət altına saldı. XVI əsrin əvvəlində Qızıl Ordunun mövcudluğu sona çatdı.

TEYMURİLƏR DÖVLƏTİ

1370-ci ildə qələbə qazanan Teymur «Əmir» titulunu qəbul edib yeni dövlətin əsasını qoydu. Bir neçə il sonra öz dövlətinə rəsmi Turan adını verdi, özünü isə dövlətin sultanı elan etdi. XV əsrin əvvəlində Teymurun Ön Aisiyanın ticarət yollarını və mərkəzlərini tutmaq istəyi Osmanlı sultanı I Bəyazidlə münasibətləri kəskinləşdirdi. Bu onun yaratdığı dövlətin iqtisadi inkişafının mənbələrindən biri olmalı idi. Digər tərəfdən I Bəyazidin Əmir Teymurun düşmənlərinə - Cələri sultan Əhmədə və Qaraqoyunlu Qara Yusifə göstərdiyi havadarlıq müharibəni qaçılmaz etdi. 1402-ci ildə Ankara döyüşündə Teymur parlaq qələbələrindən birini qazandı. 1507-ci ildə özbək hakimi Şeybani xan Teymurilərin axırncı mülkiyyəti olan Xorasanı tutdu. Bununla da vaxtilə qüdrəti ilə bütün dünyanı lərzəyə gətirən imperiyanın mövcudluğuna son qoyuldu.

Mövzu 6. Səlib yürüşləri. Qərbi Avropada mərkəzləşdirilmiş dövlətlərin yaranması

SƏLIB YÜRÜŞLƏRİ

1096-cı ilin yazında birinci səlib yürüşü başladı. Zəif silahlanmış qeyri-mütəşəkkil dəstələri “müqəddəs torpağa” yollandılar. İrəlilədikcə dini coşqusu artırdı. Keçdikləri yollarda qırğın və soyğunçuluq törətmələri buna əyani sübut idi. Səlibçilər Konstantinopola gəlib çatanda Buzans imperatoru onları dərhal Bosforun o biri tayına köçürtdü. Kiçik Asiya yarmadasının sahilinə çatan kəndli qoşunu burada səlcuqlar tərəfindən darmadağın edildi. 1096-cı ilin payızında birinci səlib yürüşünün ikinci dalğası başlandı. Zəbt olunmuş torpaqlarda səlibçilər Qüds krallığı, Antioxiya knyazlığı, Edessa və Tripoli qraflıqlarını yaratdılar. Qüds krallığı nümunəvi feodal dövlət idi: burada feodal iyerarxiyası özünü Avropa ilə müqayisədə daha dolğun şəkildə büruzə verirdi. Qüdsün kralı Fələstini idarə edirdi. Antioxiya, Edessa və Tripolinin hökmdarları isə onun vassalları sayılırdı. Bundan əlavə, onlardan hər biri bir neçə baronluğa, onlar da, öz növbəsində cəngavərlərin mülklərinə bölünürdü. Onlar bu dünyanın nemətlərini ilahi nemətlərdən üstün tutdular. Səlibçilərin yaratdığı dövlətlərin vəziyyəti qeyri-sabit idi. Tezliklə Edessa Mosul əmiri tərəfindən tutuldu. Buna cavab olaraq ikinci səlib yürüşü başlandı. Lakin xristian hökmdarlar arasındakı ziddiyyətlər bu yürüşün məğlubiyyətinə səbəb oldu.

Xristian Avropası yeni- üçüncü səlib yürüşünə (1186-1192) hazırlaşmağa başladı. İngiltərə, Fransa və Almaniya krallarının başçılıq etdiyi bu yürüş də uğursuzluqla nəticələndi. Dördüncü səlib yürüşünün təşəbbüsçüsü III Papa İnnokenti idi.

1204-cü ilə Konstantinopol ələ keçirildi və səlibçilər balkan yarımadasının cənubunda Latın imperiyası yaratdılar. Lakin 1261-ci ildə “latınlar” (katoliklər) buradan qovuldu və Bizans imperiyası yenidən bərqərar oldu. Buna baxmayaraq, həmin imperiya bir daha əvvəlki qüdrətini bərpa edə bilmədi. Daha sonra 4 səlib

yürüşü baş verdi. 8-ci yürüş XIII əsrin sonuna təsadüf etdi və əvvəlkilər kimi o da müvəffəqiyyətsizliklə nəticələndi .

QƏRBİ AVROPADA MƏRKƏZLƏŞDİRİLMİŞ DÖVLƏTLƏRİN YARANMASI

1066-cı ildə normanların işğalı nəticəsində İngiltərədə taxta I Vilhelm çıxdı. O, kral hakimiyyətinin möhkəmlənməsi istiqamətində ilk addımlar atdı. Birinci növbədə, o, anqloskas zadəganlarının torpaqlarını müsadirə edərək onların 1/7 hissəsini özü mənimsədi, qalan hissəsini isə baronların arasında bölüşdürdü. 1328-ci ildə Fransada Kapetinqlər sülaləsinin hakimiyyəti başa çatdı. Onu qohumluğu olan Vaula sülaləsi əvəz etdi. Tez bir zamanda IV Güzəl Filippin qız tərəfindən olan nəvəsi-İngiltərə kralı Fransa taxtına iddiasını qaldırdı. Lakin ik ölkə arasında “Yüzillik müharibə”nin (1337-1453) başlanmasının səbəbləri, əsasən taxt uğrunda mübahisələrlə yanaşı, İngiltərənin Fransada itirdiyi əraziləri qaytarmaq istəyi, bir də “Flandriya məsələsi”nin kəskinləşməsi oldu. Feodal zülmünə cavab olaraq Fransada (1358-Ci ildə Jakəriya üsyanı) və İngiltərədə (1381--ci ildə Uot Taylerüsyanı) kəndli üsyanları baş verdi. “Yüzillik müharibə” isə davam etməkdə idi. 1415-ci ildə ingilislər Azenkur yaxınlığında Fransa ordusunu darmadağın edib, Parisi tutdular. 1453-cü ildə müharibə Fransanın qələbəsi ilə nəticələndi. XV əsrin ikinci yarısında İngiltərə və Fransada siyasi mərkəzləşmənin axıncı mərhələsi başlamışdı. İngiltərədə isə “Yüzillik müharibə”dən sonra tarixdə “Al qızılgül və ağ qızılgül müharibəsi ” adını alan daxili müharibə (1455-1485) başlandı.

Mövzu 7. Avropada reformasiya. İlk burjua respublikası İngiltərə, Fransa. ABŞ-ın yaranması.

AVROPADA REFORMASIYA. İLK BURJUA RESPUBLİKASI

Almaniya orta əsrlərin sonlarında hələ də katolik kilsəsi üçün əsas gəlir mənbəyi idi. Güclü kral hakimiyyətinin mövcud olduğu Fransa, İngiltərə və İspaniyada kilsə xəzinəsinə yığılan vergilərin miqdarı kəskin şəkildə azalmışdı. İmperator hakimiyyətinin zəifləməsi nəticəsində dağıncılıq dövrü yaşayan Almaniyada isə papaların ölkəni qorut etməsi üçün geniş imkanlar açılmışdı. XVI əsrin əvvəllərində alman şəhərlərinin meydan və bazarlarında “cənnət qəbzələr”ini (indulgenziyalar) satan rahiblərin səsləri daha ucadan eşidilirdi. Papanın elçiləri əhalini inandırmaq üçün iddia edirdilər ki, “kilsəyə pul ianə olunan kimi, günahkarın ruhu ərafdan qurtularaq düz cənnətə düşəcək”. Onların sözlərinə görə istənilən günahın bağışlanması böyük asanlıqla əldə etmək mümkün idi. Vittenberq Universitetinin ilahiyyat professoru Martin Lüterin etiraz səsi ucalana qədər “cənnət qəbzələr”inin satışı çox qızgın gedirdi. İlk vaxtlar adi dini müzakirələr çərçivəsindən kənara çıxmayan bu baxış Lüter tərəfindən Vittenberqdə 1517-ci ilin oktyabrında saray kilsəsinin qapısına məşhur “95 tezis”in asılmasından sonra dəyişdi. “95 tezis”dən sonra Lüter öz təlimini yeni müddəalarla zənginləşdirdi. İlk vaxtlar kilsənin fəaliyyətinin papasız da mümkün olduğunu söyləyən Lüter sonralar kilsənin bir təşkilat kimi əhəmiyyətini inkar etməyə başladı.

Papa tezliklə Lüterin Romaya gəlib açıq şəkildə öz təriqətindən imtina etməyəcəyi təqdirdə kilsədən ayrılması haqqında bəyannamə hazırlamışdı. Buna qədər isə onun ktbları yandırılmalı idi. Buna cavab olaraq Lüter Vittenberq Universitetinin həyatında bəyannaməni yandırdı və imperator V Karla müraciət edərək ona Romanı papanın əlindən almaq və bütün kilsə torpaqlarını müsadirə etmək təklifini verdi. İmperator bu müraciətə cavab vermədi: pap ona itaətsiz knyazlarla mübarizə aparmaq üçün lazım idi. Bundan sonra Roma papası və V Karl Luteri 1521-ci ildə Vorms şəhərinin reyxstaqında açılmış kilsə məhkəməsinə vermək qərarına gəldilər. Lakin burada da Lüter təriqətlə bağlı bütün ittihamları rədd edərək öz baxışlarının səhv olmasını Bibliyadan sitat gətirməklə sübut etməyi tələb etdi. Lüter: “Heç nədən imtina edə bilmərəm, çünki vicdanın əksinə getmək mümkün deyil”. Lüter kilsə islahatlarını sülh yolu ilə həyata keçirmək niyyətində idi. O, sosial islahatları nəzərdə tutmurdu. Lütein mötədillər hərəkatının qarşısına yoxsul-kəndli reformasiyasının başçısı Tomas Münser çıxmışdı. 1524-1525-ci illərdə Tomas Münserin rəhbərliyi

altında kilsə və zadəgan mülklərinə qarşı yönəlmiş güclü kəndli müharibəsi başladı. Üsyançıların tələbləri kəndli dəstə başçılarının qurultayında qəbul olunmuş “12 maddə”də öz əksini tapdı.

Kəndli müharibəsi məğlub olduqdan sonra katolik knyazlar reformasiyanın özünü də ləğv etmək niyyətində idilər. Bu, Lütterin tərəfdarları olan zadəganları da öz qüvvələrini birləşdirməyə vadar etdi. Almaniya feodal hərc-mərcliyin astanasında idi. Onun qarşısını almaq məqsədilə imperator V Karl 1524-cü ildə reformasiyanın dayandırılması barədə qərar verdi. Lüter təlimi Qərbi Avropanın bir sıra ölkələrində geniş yayıldı, təlim katolik kilsəsinin avtoritar təliminə zərbə vurdu, insanların zəhnini və iradəsini azad etdi.

Uzun sürən mübarizə və danışıqlardan sonra düşmən tərəflər 1555-ci ildə “ölkə kimdirsə, din də onundur” prinsipini təsdiq edən Auqsburq müqaviləsini bağladılar. XVI əsrin başlanğıcında Niderland ispaniyanın hakimiyyəti altına keçdi. İspaniyanın hakim sülaləsi olan Habsburqlar ölkənin daxili müstəqilliyini pozaraq onu müstəmləkə əyalətinin səviyyəsinə salmağa çalışırdılar. Katolik kilsəsinə qarşı yönəlmiş 1566-cı il üsyanı inqilabın başlanğıcı oldu. Xalq katolik kilsələrini dağıdaraq İspan əsarətinin əsas aləti olan katolik məzhəbinə qarşı nifrətini nümayiş etdirdi. Bu hadisə II Filippə Niderlandın tam işğalı üçün bəhanə idi. Ölkənin canişini Hersoq Alba fəvqəladə məhkəmə- “Qiyam işlərinə baxan şura” yaratdı.

1572-ci ildə “dəniz gözləri” (Niderlandda ispan ağalığına qarşı döyüşən üsyançılar) Bril limanını tutdular. Bu, ölkənin şimalında ümummilli üsyanın başlanğıcı oldu. 1574-cü ildə ispanlar tərəfindən Leydenin mühasirəsi məğlubiyyətlə nəticələndi. İki ildən sonra onlar Niderlandın iqtisadi paytaxtı olan Antverpenin dağılması və yandırılmasına müvəffəq oldular. 1621-ci ildə İspaniya-Hollandiya müharibəsi yenidən başlandı. 1648-ci ildə beynəlxalq münasibətləri nizama salmaq məqsədilə çağırılmış Vesfaliya konqresində İspaniya tarixdə ilk burjua respublikası olan Hollandiyanın müstəqilliyini tam tanıdı.

İNGILTƏRƏ, FRANSA, ABŞ-IN YARANMASI

XVI əsrə feodal-aqrar ölkəsi kimi daxil olan İngiltərədə kapitalist münasibətləri yaranırdı. I Yelizaveta dövrünü (1558-1603) İngilis müvəffəqiyyətinin “qızıl əsri” adlandırırdılar. Onun iqtisadi siyasəti *proteksionizm* prinsipinə əsaslanırdı. XVI əsrin ikinci yarısında İrlandiyanı nişgali başa çatdırıldı və Şotlandiyada İngiltərənin təsiri gücləndi. 1587-1588-ci illərdə baş verən dəniz döyüşləri İspaniyanın dəniz donanmasının əsas hissəsinin məhv edilməsi ilə nəticələndi. 1603-cü ildə İngiltərədə hakimiyyətə gələn I Yakov Stüart (1603-1625) qatı mütləqiyyət tərəfdarı idi. Kral ilə parlament arasındakı kəskinləşən qarşıfurma vətəndaş müharibəsinə (1642-1646) səbəb oldu.

Birinci vətəndaş müharibəsindən sonra daha geniş islahatlar keçirilməsini tələb edən levellerlər adlanan demokratik xalq hərəkatı meydana çıxdı. Onlar siyasi hüquqların bərabərliyini tələb edirdilər. 1648-ci ilin may-avqust aylarında baş vermiş ikinci vətəndaş müharibəsində kralın Şotlandiyanın yardımını ilə qalib gəlmək niyyəti baş tutmadı. 1649-cu ilin yanvarında kral edam olundu. Mayda parlament kral hakimiyyətini və parlamentin lordlar palatasını ləğv etdi, respublika qurulduğunu bəyan etdi. Respublikada (1649-1653) bütün hakimiyyət ordu komandanlığına məxsus idi. Ordunun baş komandanı kromvel İngiltərə, Şotlandiya və irlandiyanın lord-protektoru (1653-1658) təyin olundu. Kromveldən sonra lord-lord-protektor təyin olunan oğlu da generalların təzyiqi ilə istefa verdi. Yerli zadəganlar və burjuaziya Stüartlar ilə barışmaq qərarına gəldi. 1660-cı ildə İngiltərədə yenidən hakimiyyətə qayıdan stüartları mütləqiyyətə meyl etmələri parlamenti 1688-ci ildə saray çevrilişi edərək Hollandiya hakimi Oranlı Vilhelmi hakimiyyətə dəvət etməyə vadar etdi. Dinc yolla baş verən bu hadisə İngiltərə tarixində “Şanlı inqilab” adlanır. Bundan sonra İngiltərədə parlamentli monarxiya quruluşu bərqərar olundu.

Fransa XVI əsrə daxili çəkişmələrə son qoyaraq mərkəzləşdirilmiş dövlət kimi daxil olmuşdu. Ölkə əhalisinin sayına və ərazisinin böyüklüyünə görə Qərbi Avropanın ən böyük dövləti idi. Feodal-aqrar ölkəsi olan Fransada kəndlilərin əksəriyyəti şəxsən azad idilər. Fransa sənayesində manufakturalar geniş yayılmışdı.

Kətan parça istehsalına görə Avropada öndə gedirdi. XVI əsrin birinci yarısında mütləq monarxiyanın formalaşması başlandı. Hakimiyyət uğrunda gedən daxili çəkişmələr nəticəsində 1594-cü ildə kral taxtına IV Henrix adı ilə Burbonlar sülaləsinin nümayəndəsi çıxdı.

XIV Lüdoviqin (1643-1715) hakimiyyəti dövründə mütləq monarxiya “qızıl əsrini” yaşayırdı. Mütləqiyyəti böhrandan çıxarmaq məqsədilə kral XVI Lüdoviq (1744-1793) vergi sistemində dəyişikliklər etmək istəsə də, əyanların müqaviməti ilə qarşılaşdı. Kral Baş Ştatları çağırma qərarına gəldi və üçüncü silkin burada təmsilçiliyini iki dəfə artırdı.

1789-cu il mayın 5-də Versalda Baş Ştatlar öz işinə başladıqdan dərhal sonra üçüncü silkin deputatları bu orqanda say üstünlüklərinə arxalanaraq onu öz nəzarəti altına almağa cəhd etdilər. Fransa burjua inqilabı bir neçə mərhələdən keçmişdir. 1789-1792-ci illəri əhatə edən ilk mərhələdə ölkədə konstitusiyalı monarxiya quruluşu bərqərar oldu, inzibati islahat keçirildi. 1792-ci ilin aprelindən başlayan müharibələr 1815-ci ilə kimi davam etmişdir. 1792-ci il avqustun 10-da Parisdə baş verən üsyan kralın taxtdan devrilməsi ilə nəticələndi və inqilabın ikinci dövrü başladı. 1795-ci ildə Fransanın yeni Konstitusiyası qəbul edildi.

1799-cu ilin noyabrın 9-da (brümerin 18-i) Napoleon özünə sadıq olan qoşunlar vasitəsilə çevriliş edərək hakimiyyəti ələ keçirdi. “18 Brümer” çevilişinin nəticəsində Fransada Konsulluq rejimi yaradıldı. Bununla da Fransanın tarixində *Napoleon Bonapart* dövrü başladı.

ABŞ-IN YARANMASI

Şimali Amerikada 1607-ci ildə ingilis kolonistləri Ceymstaun, 1608-ci ildə isə fransız kolonistləri Kvebek məskənlərini qurdular. İngiltərədən fərqli olaraq, Fransada koloniyalarla köçürülmək üçün “artıq əhali” yox idi. Kanadada yerli əhalidən say etibarı ilə dəfələrlə az olan və kifayət qədər hərbi qüvvəyə malik olmayan fransızlar özlərinin ticaət və təhlükəsizlik maraqlarına görə onlarla dinc münasibətlər qurmaq

məcburiyyətində idilər. Kanadada fransız müstəmləkə idarəçiliyi dərin böhran keçirirdi. Şimali Amerikada kəskinləşməkdə olan ingilis-fransız rəqabəti Yeddiillik müharibədə (1756-1763) İngiltərənin qələbsi ilə başa çatdı. Kanada ingilis qoşunları tərəfindən işğal olundu.

1774-cü ilin sentyabrında Filadelfiyada I Kontinental konqresə toplanan koloniyaların təmsilçiləri hökumətin və parlamentin koloniyalara münasibətdə siyasətini kəskin tənqid edərək qanunsuz vergilərin ləğv olunmasını tələb etdilər. 1775-ci ilin mayında Filadelfiyada toplanan II Kontinental konqres Corc Vaşinqtonun başçılığı ilə vahid ordunun yaradılmasını qərar aldı. 1776-cı il iyulun 4-də konqres Tomas Cefferonun müəllifi olduğu “İstiqlaliyyət bəyannaməsi”ni qəbul etdi. Burada İngiltərə kralına qarşı 27 bənddə əks olunan ittihamlar yer almışdı. Bəyannamə ilə hər bir koloniya müstəqil dövlət elan olunur və onların vahid ittifaqda – *Amerika Birləşmiş Ştatlarında* birləşmələri qeyd edilirdi. İnsanın “təbii azadlıqları” və xalqın iradəsi haqqında müddəalar mütərəqqi xarakter daşıyırdı. 1781-ci il Yorktaun yaxınlığında ingilis qoşunlarının təslim olması ilə hərbi əməliyyatlar başa çatdı. 1783-cü ilin sentyabrında parisdə imzalanmış sülh müqaviləsinə əsasən, İngiltərə ABŞ-nın müstəqilliyini və suverenliyini tanıdı və eyni zamanda Alleqan dağlarından Missisipiyyə kimiəraziləri ona güzəştə getdi. 1787-ci ildə Filadelfiyada toplanan Konstitusiya Məclisi ABŞ-ın yeni konstitusiyasını qəbul etdi. 1789-cu ildə qüvvəyə minmiş konstitusiyaya əsasən, ABŞ-da hakimiyyətin müstəqil qollara bölünməsi və onların tarazlaşdırılmış münasibətləri təsbit olundu. Ali icra hakimiyyətini təmsil edən güclü prezident hakimiyyəti yaradıldı. Məhkəmələrin müstəqilliklərini təmin etmək üçün Ali Məhkəmə hakimlərinin ömürlük təyin olunması qaydası müəyyən edildi. Ali qanunverici orqanın – Konqresin senat adlanan yuxarı palatasında ştatlar eyni sayda, nümayəndələr palatası adlanan aşağı palatada isə seçicilərin sayına görə təmsil olunurdular.

1791-ci ildə konqres Konstitusiyaya insan hüququ və azadlıqlarını və onların müdafiəsini əks etdirən ilk 10 əlavəni- “Hüquqlar haqqında billi” qəbul etdi. 1789-cu ildə keçirilən ilk prezident seçkilərində ştatların təmsilçilərinin hamısı bu vəzifəyə *Corc Vaşinqtonu* layiq bildilər.

Mövzu 8. Rusiya dövləti. Osmanlı dövləti

RUSIYA DÖVLƏTİ

Böyük knyaz IV İvan Qroznı (1583-1584) mərkəzi hakimiyyəti gücləndirmək üçün 1547-ci ildə çar titulunu qəbul etdi. 1565-1572-ci illərdə əyanların xəyanət ehtimalına qarşı geniş miqyaslı dövlət terror siyasəti-opriçnina həyata keçirildi. XVI əsrin ikinci yarısında Rusiya dövləti geniş işğalçılıq müharibələri apararaq ərazilərini genişləndirdi və beynəlxalq aləmdə öz nüfuzunu artırdı. 1598-ci ildə Rusiyada Ryuriklər sülaləsinin hakimiyyəti başa çatdı. 1613-cü ildə Zemstvo məclisinin qərarı ilə Rusiyada hakimiyyətə Romanovlar sülaləsi gətirildi. Çar Aleksey Mixayıloviçin dövründə (1645-1676) mütləqiyyətin əsaslarının bərqərar olması məqsədilə 1649-cu ildə «Məclis Qanunnaməsi» qəbul edildi.

I Pyotrun (1682-1725) qarşısında Rusiyanın isti dənizlərə çıxışını təmin etmək vəzifəsi dururdu. 1700-cü ildə İsveçlə «Şimal müharibəsi» başlandı. (1700-`1721)Müharibədə ilk döyüşlər Rusiya üçün uğursuz olsa da, sonra vəziyyət onun xeyrinə dəyişdi. 1703-cü ildə Neva çayı sahillərində ələ keçirilən ərazilərdə Sankt-Peterburq şəhərinin əsası qoyuldu.

1709-cu ildə baş vermiş Poltava döyüşündə məğlub edilən İsveç kralı Osmanlı ərazisinə qaçdı. Fransa və İsveçin təkidi ilə Osmanlı imperiyası Rusiyaya müharibə elan etdi. 1711-ci ildə Prut çayı sahilində mühasirəyə alınaraq əlverişsiz saziş imzalamağa məcbur olan I Pyotr Azov qalasını Osmanlı dövlətinə qaytarmalı, Taqanroq qalasını uçurmalı, İsveç kralına ölkəsinə qayıtmaq imkanı yaratmalı idi. Bu uğursuzluğa baxmayaraq, Rusiya «Şimal müharibəsi»ndə qalib gəldi. 1721-ci ildə Senat bu qələbə şərəfinə I Pyotru Rusiya imperatoru və «Böyük», «Ölkənin atası» titulları ilə mükafatlandırdı. Rusiya imperiyaya çevrildi.

OSMANLI DÖVLƏTİ

Osmanlı Dövləti və ya Osmanlı İmperiyası- oğuz türklərindən biri olan Osman bəyin qurduğu Osmanlı sülaləsinin hakimiyyəti altında yer tutmuş çoxmillətli sünni

müsəlman dövlət. 1922-ci ildə səltənətin qaldırılması və monarxiyadan respublikaya keçidin rəsmiləşməsindən sonra Türkiyə dövlətinin tarixində Osmanlı dönəmi bitmiş, dövlət mövcudiyyətinə cümhuriyyət olaraq davam etmişdir. Əsası 1299-cu ildə müasir Türkiyənin Biləcik vilayətinin Söyüdlü şəhərində Osman bəy tərəfindən Osmanogulları Bəyliyi kimi qoyulmuşdur. Osmanlı dövləti tarixdə məşhur Bizans İmperiyasına son qoyaraq onun paytaxtı Konstantinopolu ələ keçirmiş və öz paytaxtına çevirmişdir. Konstantinopolun adı dəyişdirilmiş və İstanbul adı verilmişdir. XVII əsrdə özünün ən qüdrətli dövrünü yaşayan dövlət üç qitəyə yayılmışdır. Dövlət ən geniş sərhədlərinə 1683-cü ildə — II Vyana mühasirəsində davam etmişdir. Bu zaman Osmanlı imperiyası Avropada Macarıstandan Anapaya, Asiyada Kiçik Asiyadan İraq, Azərbaycan və Cənubi Azərbaycanı əhatə etmişdir. Afrika qitəsində Şimali Əlcəzair, Liviya (Trablusqarp), Misir və Somali Osmanlı təbəçiliyinə keçmişdir. Osmanlının mahiyyətə əsası 1077-ci ildə Səlcuqlular tərəfindən qurulan Rum sultanlığının tarixində ikinci mərhələni nəzərdə tutur. İmperiya qərbdə Türkiyə imperiyası olaraq tanınırdı. Dövlətin qurucusu tarixi Türkiyədə və Balkan yarımadasında Osman Ağa (Osman Qazi) adlandırırdılar.

I Mehmedin 1421-ci ildə vəfatından sonra yerinə oğlu II Murad keçdi. Qardaşı Mustafanın üsyanını yatırdı. Bizansın əksər hissəsini işğal etdi. Venesiyalılarla döyüldü. Eğriboza və Moraya axınlar edildi. 1430-cu ildə Saloniki venesiyalılarından alındı. Əflak və Serbiya yenidən Osmanlı Dövlətinə qatıldı. 1437-ci ildə Həmideli, Daşeli, Konya, Bəyşəhər alındı. II Murad taxtı oğlu Məhmədə verdi. Bu isə Xaçlı Birliyinin yeni basqınlarına səbəb oldu. II Murad, Osmanlı ordusunun başına təkrar keçərək Xaçlı Birliyini Varnada məğlub etdi və yenidən padşah oldu. 1448-ci ildə bir Xaç ordusunu da Kosovada məğlub etdi. II Murad buradan Albaniyaya səfər etdi. Akçahisar mühasirəyə alındı, amma alınmadı. 1451-ci ildə II Murad öləndən sonra yerinə oğlu Mehmed padşah oldu. II Mehmed, İstanbulu mühasirəyə aldı. 53 gün davam edən bir mühasirədə 29 May 1453-cü ildə şəhəri fəth etdi. Serbiya və Mora ələ keçirildi. Egey dənizində Limni, Taşoz, Midilli, İmroz və Eğriboz adaları Osmanlıların əlinə keçdi. Fatih Sultan Mehmed sonra 1461-ci ildə Trabzon imperiyasını ələ keçirdi. Krımdakı Genuya koloniyaları ələ keçirildi. Krım Osmanlı

Dövlətinə qatıldı. 1473-cü ildə Ağqoyunlulara qarşı səfərə çıxdı. 1474-cü ildə Qaraman Bəyliyinə son qoyuldu. 1480-ci ildə Gədik Əhməd Paşa, İtaliyanın fəthi üçün səfərə çıxdı. Otranto qalasını ələ keçirdi. Fatehin ölümü səbəbindən İtaliyanın fəthi mümkün olmadı. Fatih 1481-ci ildə Misir səfərinə çıxdı. Ancaq Gəbzədə öldü. Yerinə oğlu II Bəyazid keçdi. Cem Sultan Bəyazid ilə mücadilə etdi. Cem Sultan Rodos döyüşçülərinə, oradan da Papaya sığındı. Neapolda 1595-ci ildə öldü. Cem Avropada olan zaman, Bəyazid önəmli səfərlərə girişməkdən çəkindi. Bəyazid zamanında Bosniya və Herseqovina Osmanlı hakimiyyətinə qatıldı. Məmlüklərlə Çukurovada 1485-ci ildə başlayan döyüşlər altı il davam etdi. Döyüşlər Tunis hökmdarının vasitəçiliyi ilə sona çatdı. Çukurovada Osmanlıların əlinə keçirdiyi yerlər, Məkkə və Mədinəyə aid olduğundan, Misirlilərə geri verildi. Morada İnəbahtı, Modon, Koron ilə Adriatik dənizi sahillərindəki Draç limanı ələ keçirildi.

Osmanlı sultan I Səlim Yavuz (1512-1520) taxta çıxandan sonra bütün müsəlmanların hökmdarı hesab olunan xəlifə titulu uğrunda Səfəvi və Məmlüklər dövlətlərinin hökmdarları ilə mübarizəyə başladı. 1517-ci ildə Osmanlılar Qahirəni tutdular. 1547-ci ildə Ədirnədə Osmanlı imperiyası ilə Avstriya arasında müqavilə imzalandı. Xristian Avropası I Sultan Süleymanı «Möhtəşəm» adlandırmışdı. Müsəlman Şərqində isə onu Qanuni adlandırırdılar, çünki, o, yeni qanunlar toplusu yaratmış və özü də təbəələri üçün ədalətli bir hakim kimi çıxış edirdi. 1684-cü ildə Roma papasının təşəbbüsü ilə Osmanlılara qarşı yönəlmiş Avstriya, Polşa, Venesiya və Maltadan ibarət olan «Müqəddəs ittifaq» yaranmışdı.

Mövzu 9. Hindistan və Çin

Hindistan

XII əsrdə türk tayfaları Hindistan ərazilərinə aramsız yürüşlər edirdilər. Bu hücumların nəticəsində 1206-cı ildə türk sərkərdəsi *Qütbəddin Aybək* (1206-1210) Hindistanı tutaraq burada *Dehli sultanlığının* əsasını qoydu. Dehli sultanlığı Hindistan ərazisində müsəlman türklərin yaratdığı ilk ən böyük dövlət idi. Qütbəddin Aybək Hindistanda möhkəmlənmək məqsədilə İslamın və türk dilinin yayılmasına can atdı.

Müasirləri qeyd edirlər ki, sultan türk dilini bilməyən məmurları bu dili öyrənməyə məcbur edirdi.

XVI əsrin birinci yarısında Hindistan feodal dağınıqlığı dövrünü yaşayırdı. Belə bir şəraitdə 1526-cı ildə ölkədə müsəlman-türk mənşəli *Böyük Moğol imperatorluğu* yarandı. Dövlətin əsasını *Babur şah* (1526-1530) qoymuşdur. Babur şah hələ dövlət yaratmamışdan əvvəl özünü Əmir Teymurun varisi elan etmiş və Hindistanın bir hissəsini ələ keçirmiş, bu hadisə Dehli sultanlığı ilə müharibəyə səbəb olmuşdu. 1526-cı ildə Babur şahla Dehli sultanı arasında qanlı döyüş baş verdi. Döyüş nəticəsində Babur şah qalib gələrək Aqra şəhərini tutdu. Dehli sultanlığının varlığına son qoyuldu. Böyük Moğol dövlətinin əsası qoyuldu.

XVIII əsrin birinci yarısında Moğol dövləti tənəzzül dövrünü yaşayır və süqutu yaxınlaşırdı. Böyük Moğol dövlətini iqtisadi tənəzzülə və siyasi parçalanmaya gətirib çıxardan amillər əsasən aşağıdakılar idi:

1. Feodal istismarının güclənməsi nəticəsində kəndlilərin var-yoxdan çıxması.
2. Daxili çəkişmələr və kəndlilərin aramsız çıxışları.

Maharaştra əyalətində yaşayan maratxların üsyanı mərkəzi hakimiyyəti xeyli sarsıtdı. Hindistanda kəndlilərinin çıxışları 1674-cü ildə *Maratx dövlətinin* yaradılması ilə nəticələndi. Moğol imperatoru Sultan Övrəngzəb (1658-1707) bütün qüvvələrini maratxlara qarşı yönəltmə də maratxların müqavimətini qıra bilmədi. XVIII əsrin birinci yarısında imperatorluğun daxilində separatçılıq meyilləri gücləndi. Ayrı-ayrı canişinlər müstəqil hakimlərə çevrildilər. *Benqaliya və Heydərabad* dövlətləri yarandı. Az sonra Aud knyazlığı Moğol dövlətindən ayrıldı. Moğol imperiyasının zəifləməsindən istifadə edən *Nadir şah Əfşar* 1739-cu ildə Pəncabda Moğol ordularına qalib gələrək Dehliyə daxil oldu.

Nadir şah imperiyası dağıldıqdan sonra Əhməd şah Dürraninin başçılığı altında müstəqil Əfqan dövləti yarandı. Əfqanlar Şimali Hindistanı - Pəncabı, Kəşmiri, Dehli və Hind çayı arasındakı əraziləri ələ keçirdilər. Əfqan qoşunlarına qarşı duran başlıca qüvvə maratxlar idi. Lakin 1761-ci ildə *Panipat* döyüşündə maratxlar əfqanlara

məğlub oldular. Beləliklə, maratxların Hindistandakı hökmranlığına son qoyuldu. Panipat döyüşü Böyük Moğol imperiyasının dağılmasının başlanğıcı oldu.

Hindistanın İngiltərə tərəfindən işğalının başlanması (1757)

XVIII əsrin ortalarında fransızlar və ingilislər Hindistanı zəiflətmək və öz mövqelərini gücləndirmək məqsədilə daxili feodal müharibələrini qızıışdırırdı. Fransaya məxsus Ost-Hind kompaniyası Hindistan ərazilərinin işğalına daha tez başlamışdı. Hindistandakı fransız mülklərinin general-qubernatoru burada öz mövqeyini möhkəmləndirmək məqsədilə hindli əsgərlərdən ibarət sipahilər adlanan muzzdlu dəstələr yaratdı. Fransızlardan sonra ingilislərdə sipahi dəstələri yaradaraq onlara Avropa qaydasında hərbi təlim verməyə başladılar. İngiltərənin Hindistanda əsas rəqibi Fransa idi. XVIII əsrin ortalarında ingilislərlə fransızlar arasında Hindistanda ağalıq uğrunda mübarizə sənaye və hərbi cəhətdən üstün olan ingiltərənin üstünlüyü ilə gedirdi. İngilislər Hindistanın istilasına onun ən zəngin və iqtisadi cəhətdən inışaf etmiş vilayətlərindən olan Benqaliyadan başladılar. 1757-ci ildə Plessi döyüşündə ingilislər fransızların kömək etdikləri moğolları məğlub edərək Benqaliyada möhkəmləndilər. Bundan sonra ingilislər Şimali Orissanı və Audu vassal asılılığına salaraq Hindistanda həlledici qüvvəyə çevrildilər. İngiltərə işğaldan sonra Hindistanın idarə olunmasını *Ost-Hind şirkətinə* tapşırıldı.

Çin

Çində yaranan gərgin vəziyyət kəndli üsyanlarının başlanmasına səbəb oldu. 1626-cı ildə başlayan kəndli üsyanı, demək olar ki, 20 il davam etdi. 1644-cü ildə üsyançılar Pekin şəhərini tutaraq Min sülaləsinin hakimiyyətinə son qoydular. Çini bürümüş xalq üsyanını yatıra bilməyən iri feodallar qorxuya düşərək 1644-cü ildə əvvəllər də Çini işğal etməyə çalışan macurları köməyə çağırdılar. Mancur və Çin feodallarının birgə səyi nəticəsində kəndli orduları məğlub edildi. Lakin mancurlar üsyanı yatırıdıqdan sonra Çindən getmədilər və mancurların *Tsin sülaləsi* Çini 250 ildən çox (1644-1912) öz hakimiyyəti altında saxladı. Tsin (Mancur) sülaləsinin hakimiyyəti dövründə dövlətin başında qeyri-məhdud hakimiyyətə malik olan imperator - boqdıxan dururdu. O, «səma oğlu» hesab edilir və ancaq sarı rəngli paltar

geyinirdi. Ölkəni idarə etmək üçün dövlət şurası yaradılmışdı. İmperiya əyalət, vilayət, dairə, mahal, qəza və kəndlərə bölünmüşdü. Əyalətlərin hər birinin ayrıca xüsusi hərbi hissələri və maliyyə sistemi var idi. Böyük vilayətlər qəsdən həm inzibati, həm də iqtisadi cəhətdən birbirindən təcrid edilmişdi. Dövlət aparatının əsas pillələrində mancur sülaləsindən olanlar əyləşirdi. Müsəlman çinlilər dövlət idarəçilik sisteminə yaxın buraxılmır, onlar yalnız orduda xidmət edə bilirdilər.

Mancur-Tsin imperiyasının «özünütəcrid» siyasəti elan etməsi (1757)

İlk Tsin imperatorlarının hakimiyyəti dövründə qonşu ölkələrlə ticarət əlaqələri genişlənmişdi. XVIII əsrin 20-ci illərində Rusiya ilə bağlanan sazişlər nəticəsində Çinin Rusiya ilə ticarət əlaqələri daha da artdı. Mancur sülaləsi ilk vaxtlar Avropa ölkələrindən gələn tacirlərin bu ölkədə alış-veriş etməsinə şərait yaradırdı. Avropadan Çinə hərbi sursat, gəmilərin inşası üçün lazım olan avadanlıq gətirilirdi. İngiltərədən, Niderlanddan, Fransadan Çin limanlarına çoxlu ticarət gəmiləri gəlir və avropalılar bu limanlarda məskunlaşırdı. İmperatorun sarayında məsləhətçi rolunu oynayan katolik missionerlər yaşayırdı. Çin bazarlarına İngiltərənin Ost-Hind şirkəti daha uğurla daxil olurdu. 1715-ci ildə Kanton şəhərində ilk ingilis məskəni salındı. XVIII əsrin ortalarında Mancur-Tsin sülaləsi avropalıların Çinə axınının qarşısını almaq üçün «özünütəcrid» siyasəti yeritməyə başladı. Çinin «özünütəcrid» siyasətinə əsasən Çinə xaricilərin gəlişini məhdudlaşdıran aşağıdakı qərarlar qəbul edildi. Avropalıların Çin limanlarında inşa etdikləri bütün tikililər, xristian kilsələri söküldü. Avropalıların ölkəyə girişi qadağan olundu. 1757-ci ildə imperatorun fərmanı ilə Kantondan başqa bütün Çin limanlarında avropalıların ticarətlə məşğul olması qadağan edildi. Mancur hökuməti Çini «qapalı ölkə»yə çevirib xaricilərin bura gəlişini dayandırsa da, Çini xarici aləmdən tamamilə təcrid edə bilmədi. Avropa, Rusiya, ABŞ tacirləri müxtəlif yollarla yenə Çinə gəlir və ticarətlə məşğul olurdular. Çinin «özünütəcrid» siyasəti (xarici aləmdən «təcrid» olunması) nəticəsində Mancurlar Çində öz hakimiyyətlərini möhkəmləndirdi. Çinin sosial-iqtisadi inkişafına ağır zərbə vuruldu.

Mancur-Tsin imperiyasının işğalçı müharibələri

XVII əsrin əvvəllərində Çinin iqtisadi inkişafı ləngiməyə başladı. Çinin iqtisadi inkişafının geriləməsinin başlıca səbəbi aşağıdakı amillərlə bağlı idi. Min sülaləsinin apardığı işğalçı müharibələr. Amansız feodal istismar sistemi və saray çəkişmələri. Bu dövrdə Çinin qərb əraziləri müsəlman və monqol feodallarının hakimiyyəti altında idi. Odur ki, Çin 1689-cu ildə Cinqariya ilə uzunmüddətli müharibəyə (1689-1758) başladı. 1758-ci ildə monqol mənşəli Cinqar (oryat) xanlığı işğal edildi. Uyğurların Qaşqar şəhəri də zəbt edilərək Çinə qatıldı. Daha sonra mancurlar Şərqi Tibeti də işğal etdilər. Təbə edilmiş ərazilərdə Mancur-Tsin imperatorları hərbi məskənlər yaradır, çinli hərbiçilərə torpaq sahələri ayırırdı. Bu torpaqlar ölkənin, əsasən, sərhəd hissələrində və işğal edilmiş ərazilərdə yerləşirdi. XVIII əsrin sonlarında mancır qoşunları Hind-Çinə yürüşlər etdi. Çin orduları həlledici qələbələr əldə etməsə də, Birma, Vyetnam, Butan və Nepal mancurlardan asılılığı qəbul etməli oldu. Koreya Çinə təbə edildi. Beləliklə, aparılan işğalçı müharibələr nəticəsində geniş ərazilər Çindən asılı vəziyyətə düşdü.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

- 1. A.İsayev, R.Məcnunov, M.Abbasov. Ümumi tarix. Yeni təhsil- kurikulum proqramı ilə. 6-11-ci sinif. Bakı, 2020-2021.**

2. **Anar İsayev, Ramil Rəhimov. Tarix. Yeni təhsil- kurikulum proqramı ilə. Bakı, 2017.**
3. **Telman Orucov. Ümumdünya tarixi. 3 cildə. Bakı, 2011.**
4. **Cəvahirəl Nehru. Ümumdünya tarixinə nəzər. Bakı, 2006.**
5. **Lev Qumilyov. Qədim türklər. I-VII. Bakı 2007.**
6. **Ümumi tarix. 10-cu sinif üçün dərslik. Bakı, 2019-2020.**
7. **Ümumi tarix. 11-ci sinif üçün dərslik. Bakı, 2019-2020.**
8. **Susanna Paşayeva. Ümumi tarix. Dərs vəsaiti. Bakı, 2022.**